

Перші на Галичині пам'ятники Борцям за волю України у Семиківцях і Товстенському: проблемні питання хронології і типології

Володимир Салук, аспірант¹ (ORCID: 0009-0008-4872-3095)

Київський національний університет будівництва і архітектури, проспект Повітряних Сил, 31, Київ, Україна, 03037

АНОТАЦІЯ

У публікації на основі критичного аналізу друкованих першоджерел (наукових видань, періодики, мемуаристики) та на базі освоєних архівних матеріалів здійснено спробу в'яснення дійсного датування і типології перших на Галичині пам'ятників Борцям за волю України, які були відкриті у селах Семиківці (1916 р.) і Товстенке (1921 р.) на Тернопільщині.

Ключові слова: пам'ятні знаки, могили, меморіалізація, пам'ятник Борцям за волю України, Українські січові стрільці, Перші визвольні змагання, Галичина, Тернопільщина.

1. ВСТУП

Важливим моментом у дослідженні пам'ятних знаків на честь Борців за волю України періоду Перших визвольних змагань є відстеження зародження процесів їх меморіалізації на Галичині. У наших дослідженнях ми раніше публікували відомості про перший пам'ятний знак «Тим, що лягли в боротьбі», який розташований у с. Товстенке Чортківського району Тернопільської області (1921 р.). Тоді ми послуговувалися джерелами, які базувалися на опублікованих спогадах емігрантів. Проте, нам бракувало додаткової підтверджуючої інформації. А тому ми продовжили дослідження і віднайшли цінні архівні справи і матеріали періодики. З часом ми також з'ясували, що вперше насипаний на Тернопільщині земляний курган на місцях боїв УСС у с. Семиківці (1916 р.) може бути не спільною могилою воїнів УСС, а пам'ятним знаком на їх честь. Таким чином, першим пам'ятником героєм на Галичині може бути і семиковецький курган.

Серйозною проблемою для визначення типу об'єкта культурної спадщини є двозначність терміну «могила», який побутує на галицьких землях. Це пов'язано з виникненням традиції насипання земляних пагорбів з хрестами на стрілецьких похованнях, а згодом такі ж за формою «могили»-пам'ятники (кенотафи) споруджувалися для вшанування героїв, які загинули на різних фронтах і поховані далеко від дому. Такі пам'ятні знаки теж називали «стрілецькими могилами», але символічними. Часто колись і тепер через забуття чи незнання люди могли плутати ці поняття і така неясність поширювалася у друкованих виданнях. Наприклад, у тернопільській газеті «Подільський голос» (1928-1930 рр.) є окремі замітки про кургани у Семиківцях і Товстенк, які називаються «стрілецькими могилами», хоч щодо останньої достеменно відомо, що вона творилася як пам'ятний знак.

Тому, нашим завданням є ретельно дослідити, співставити відомі і нові роздобуті нами факти щоб мати розуміння до якого типу відносяться досліджувані об'єкти і коли вони дійсно постали.

2. МЕМОРІАЛІЗАЦІЯ ПОДВИГУ УСС У СЕМИКІВЦЯХ (1915-1916 рр.)

У вересні-жовтні 1915 р. неподалік села Семиківці над річкою Стрипа у ході Першої світової війни легіон УСС

зійшовся у бою з московитськими імперськими військами. В результаті українцям вдалося стримати ворога, але довелося заплатити за це життями 4-х десятків стрільців.

Бойові побратими на місці, де гинули борці за волю України вирішили насипати за козацьким звичаєм земляний курганоподібний (круглий в основі) пагорб із хрестом на вершині. Ініціатором, проєктувальником і координатором робіт був хорунжий УСС та УГА Лев Лепкий. За його ескізом на камені викарбували шапку-мазепинку і два схрещені мечі, а нижче напис «Лягли за свій народ, за волю України року Божого 1916» [5, с. 9]. Від тоді поширилася традиція насипання могил-курганів в пам'ять про героїв, вона частково відновилася в період німецької окупації і повернулася після розвалу Радянського Союзу.

Нами опрацьовано значний масив періодичних видань Галичини міжвоєнного часу (газети «Діло», «Народня справа», «Подільський голос», «Правда») і віднайдено 19 заміток, де згадується, про «могили» УСС у Семиківцях, про поминальні заходи, влаштовані на похованнях. Товариство охорони воєнних могил (центр у Львові і філія у Підгайцях) закликали доглядати «могили на цвинтарях», серед них у Семиківцях. Хоча, дивним є випадок 20.06.1926 р., коли П. Сагайдачний поклав на семиковецький курган землю із поховань УСС на Лисоні, адже відомо, що землю із військових поховань приносили саме на символічні могили (можливо щоб уподібнити їх). А «Зборівські вісті» від 01.09.1936 р. повідомляли, що «на пам'ятку семиковецького бою і для вшанування пам'яті поляглих товаришів героїв учасники боїв висипали пізніше курган-могілу, яка ще й нині стоїть при гостинці недалеко Семиковець, як свідок стрілецької слави».

Можемо припустити, що у той час називання цього кургану могилою стало усталеним виразом в народній свідомості. У багатьох міжвоєнних авторитетних виданнях про історію УСС писалося про могілу у Семиківцях як про реальну, навіть вказувалася кількість похованих 39 або 49 (можливо це загальне число загиблих на семиковецьких полях, але невідомо де похованих). У 1992 р. на державний облік була взята пам'ятка історії «Могила січових стрільців». А відтак, посилаючись на попередні публікації дослідників і на факт зареєстрованої пам'ятки сучасні дослідники УСС (М. Лазарович, Р. Матейко ін.) і ми досі вважали «могілу» спільним військовим похованням.

Наведемо думки дослідників УСС, ветеранів Перших визвольних змагань, які говорили про семиківську стрілецьку могілу як про символічну.

Богдан Гнатевич, пам'яткознавець, який воював у 1915-1916 рр. над Стрипою разом із Л. Лепким, писав, що «на пам'ятку семиковецького бою і для вшанування пам'яті полеглих героїв учасники боїв висипали пізніше могилю-курган...» [8, с. 48,50, 53].

Михайло Островерха, воїн легіону УСС, УГА, Армії УНР згадував у своїх спогадах, що задум щоб «на цих семиковецьких полях в пам'ятку цих боїв висипати високу могилю» зародився у Лева Лепкого [4, с. 92].

Сотник УСС О. Думін писав, що від ранньої весни до 16 липня 1916 р. на семиківському побосвищі тривало насипання «могили» із «пам'ятковим хрестом», цю могилю «почали сипати поруч пам'ятників двох інших полків». Можемо припустити, що пам'ятник УСС ставили біля пам'ятників західних союзників [1, с. 164].

Зазвичай, загиблих воїнів ховали на відокремлених ділянках громадських кладовищ найближчих до місць боїв. В Семиківцях пам'ятний курган насипаний при дорозі, на видноті. То ж, сумнівна логіка аби творити братську могилю окремо від кладовища, яке неподалік.

Юліян Рабій учасник боїв УСС написав окрему статтю про стрілецькі могили над Стрипою, у якій стверджує, що в середовищі УСС визріла думка «в пам'ять семиковецьких боїв насипати високу могилю-пам'ятник...». А також він дав чітку відповідь про те, що «під курганом не зложено ні одного поляглого стрільця, бо всіх поляглих у семиковецьких боях похоронено в раковецькому лісі (39 осіб), 2 у Вівсю і хор. С. Яримкевича під Сосновом» [7, с. 11-12]. Фактично це є підтвердженням слів самого Л. Лепкого, натхненника увічнення УСС, який писав, що більшість могил січовиків втрачено, але залишилася одна велика, насипана побратимами на вічну пам'ять тим, що там упали [3, с. 224-225].

Протягом 1920–1930-х рр. на час Зелених свят і Свята могили стрілецький пам'ятник був місцем, де чисельно гуртувалася українська громадськість. У роки польської та російсько-радянської окупації поминальні заходи часто обмежувалися поліцією, могили нищили, аж поки зовсім її не зруйнували до основи.

У 1991 р. насипано новий земляний курган висотою близько 4 м, встановлено дерев'яний хрест (3 м), на якому висічено слова: «Вічна пам'ять Січовим Стрільцям 1916 р.». Ми дізналися від очевидців відновлення пам'ятника, що перед будівництвом визначену для нього земельну ділянку розкопали бульдозером, але ніяких людських останків тоді не виявили [2].

Якщо співставити мапу 1935 р. і сучасне місце розташування пам'ятника, то вважаємо, що теперішній курган поставлений на кількадесят метрів північніше від первісного. Тому, на даний час ми маємо абсолютно новий пам'ятний знак, але він продовжує виконувати ту ж саму функцію, як у 1916 р. – вшанування героїв УСС.

3. ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ПОЛЯГЛИМ ЗА ВОЛЮ УКРАЇНИ У С. ТОВСТЕНЬКЕ (1921 Р.)

В газеті «Український вістник» від 20.07.1921 р. подана стаття про посвячення пам'ятника «Тим, що лягли в боротьбі», яке відбулося 20 червня 1921 р. у с. Товстенке на Гусятинського повіту. Пам'ятник був встановлений на трикутній обширній площі при головній дорозі. В основі пам'ятника є вимурований постамент висотою 6 м, насипано конусоподібний курган, а над ним височіє 6-ти метровий чотиригранний залізний хрест (хоч в інших

джерелах подається висота 10 м і навіть 20 м). Хрест є цікавим тим, що каркас прикрашений кованими стилізованими (законспірованими) тризубами. Ініціатором пам'ятника був о. Іван Блавацький та громадський актив села. На урочистості відкриття були присутні 10000 осіб.

Нам вдалося віднайти лист гусятинської філії товариства «Просвіта» до матірнього осередку, де відзначено, що товстенківський пам'ятник був поставлений ще весною 1921 р. і є єдиним такого роду в усій Галичині [6, с. 5-5 зв.].

Цікаво, що в емігрантському збірнику про Чортківську округу 1974 р. зустрічаємо факт спорудження пам'ятника ще у 1920 р. Там же, у спогадах Олени Блавацької, вдови священника, дізнаємося, що на могилі планували встановити мармурову таблицю «Борітеся – поборите, вам Бог помагає», але польська влада це заборонила.

В радянський час комуністи курган розгорнули, а хрест перенесли на сільське кладовище.

Пам'ятний знак відновлений майже на тому ж місці 04.06.1990 р. На 100-річний ювілей було оновлено анотаційну таблицю з історичною довідкою.

4. ВИСНОВКИ

Таким чином, проаналізувавши переконливі аргументи дослідників, очевидців створення «стрілецької могили» у Семиківцях ми схилиємося до думки, що вона від початку була символічною. Але вважаємо, що для остаточного вияснення можна було б провести додаткові пошуки ймовірних останків січовиків на місці первісного кургану.

Відповідно, тепер у нас більше підстав вважати, що перший в Галичині пам'ятний знак, який вшановує українське воїнство (УСС) був створений у с. Семиківці (16.07.1916 р.), а найдавніший галицький пам'ятник Борцям за волю України є у с. Товстенке (20.06.1921 р.), який відновлений з автентичним хрестом.

Список використаних джерел

- [1] Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914–1918. Львів : Червона калина, 1936. 375с.
- [2] Інтерв'ю Салука В. із Сікачем Я. (щодо відновлення пам'ятного знаку УСС у с. Семиківці *Архів Тернопільоблцентру ОНДПКС*. Запис 08.08.2024 р.
- [3] Лев Лепкий. Твори. Тернопіль, 2001. 296 с.
- [4] Островерха М. Грозна калини. Нью Йорк, 1962. 132 с.
- [5] Пахолко С. Дмитрів М. Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848-1956 років. Львів : Растр-7, 2022. 176 с.
- [6] Посвідчення філії «Просвіта» в Копичинцях. *Центральний державний історичний архів України у м. Львові*. Ф 348. Оп.1. Спр. 7181. Арк. 5-5зв.
- [7] Рабій Ю. Стрілецькі могили над Стрипою. *Вісті комбатанта*. Торонто-Нью Йорк. 1969. Ч. 6. С. 9-13.
- [8] Українські Січові Стрільці 1914-1920 / за ред. Б. Гнатевича та ін. Львів, 1935. 160 с.

¹ Робота виконана під керівництвом д.і.н., проф. Василя Деревінського